

**NEFT-GAZ KORXONALARINING INVESTITSION FAOLIYATI
SAMARADORLIGINI OSHIRISH BOYICHA XORIJIY
MAMLAKATLAR TAJRIBASI**

Uzoqov Azizbek Bahromovich

O'zbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasi
mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya: Tezisdan neft-gaz korxonalarining investitsion faoliyati samaradorligini oshirish bo'yicha xorijiy mamlakatlar tajribasi tahlil qilinadi. Tadqiqot jarayonida rivojlangan va rivojlanayotgan davlatlarda investitsiya jarayonlarini tashkil etish, investitsiya loyihalarini boshqarish, davlat va xususiy sektor o'rtasidagi hamkorlik mexanizmlari hamda institutsional muhitning investitsiya samaradorligiga ta'siri o'rganiladi. Shuningdek, innovatsion texnologiyalarni joriy etish, risklarni boshqarish va ekologik talablarni hisobga olish orqali investitsiya samaradorligini oshirish yo'llari yoritiladi. Xorijiy tajriba asosida neft-gaz korxonalarida investitsion faoliyat samaradorligini oshirishga qaratilgan ilmiy-amaliy xulosalar shakllantiriladi.

Kalit so'zlar: neft-gaz korxonalari, investitsion faoliyat, investitsiya samaradorligi, xorijiy tajriba, davlat-xususiy sheriklik, investitsiya muhiti, institutsional mexanizmlar, barqaror rivojlanish.

Abstract: This thesis analyzes the foreign countries' experience in improving the efficiency of investment activity in oil and gas enterprises. The study examines the organization of investment processes, management of investment projects, mechanisms of cooperation between the public and private sectors, as well as the impact of the institutional environment on investment efficiency in developed and developing countries. In addition, the ways to enhance investment efficiency through the implementation of innovative technologies, risk management practices, and consideration of environmental

requirements are highlighted. Based on foreign experience, scientific and practical conclusions aimed at improving the efficiency of investment activity in oil and gas enterprises are formulated.

Keywords: oil and gas enterprises, investment activity, investment efficiency, foreign experience, public–private partnership, investment climate, institutional mechanisms, sustainable development.

KIRISH

Neft-gaz tarmog‘i zamonaviy iqtisodiyotda investitsiyalar hajmi, texnologik murakkabligi va uzoq muddatli strategik ahamiyati bilan ajralib turuvchi yetakchi sohalardan biri hisoblanadi. Ushbu tarmoqda investitsion faoliyat samaradorligini oshirish masalasi so‘nggi yillarda global energiya bozorlaridagi beqarorlik, energiya manbalarini diversifikatsiya qilish zarurati va ekologik talablarning kuchayishi sharoitida alohida dolzarblik kasb etmoqda. Shu nuqtayi nazardan, xorijiy mamlakatlarda neft-gaz korxonalarining investitsion faoliyatini huquqiy, institutsional va iqtisodiy jihatdan qo‘llab-quvvatlash tajribasini o‘rganish ilmiy-amaliy ahamiyatga ega[1].

So‘nggi uch yilda investitsiya faoliyatini rivojlantirish bo‘yicha ko‘plab mamlakatlarda normativ-huquqiy baza sezilarli darajada takomillashtirildi. Jumladan, investitsiyalarni himoya qilish, davlat va xususiy sektor o‘rtasidagi hamkorlikni kengaytirish, strategik tarmoqlarda uzoq muddatli investitsiya kafolatlarini ta‘minlashga qaratilgan qonun va qarorlar qabul qilindi. Xususan, investitsiya faoliyatini tartibga soluvchi yangi qonunlar va energiya sohasini rivojlantirishga doir davlat dasturlari neft-gaz tarmog‘iga yo‘naltirilayotgan kapital oqimlarini faollashtirishga xizmat qilmoqda[2]. Ushbu hujjatlar investorlarga huquqiy barqarorlik, moliyaviy kafolatlar va shaffof boshqaruv mexanizmlarini taqdim etish orqali investitsiya risklarini kamaytirishga qaratilgan.

Xalqaro moliyaviy institutlar va tahliliy markazlarning ma'lumotlariga ko'ra, oxirgi uch yil davomida neft-gaz tarmog'iga yo'naltirilayotgan investitsiyalar hajmi bir qator davlatlarda barqaror o'sish tendensiyasini namoyon etmoqda. Bu investitsiyalar asosan neft va gazni qazib olish bilan bir qatorda, ularni chuqur qayta ishlash, neft-kimyo sanoatini rivojlantirish, raqamli texnologiyalarni joriy etish hamda energiya samaradorligini oshirishga qaratilmoqda[3]. Ayniqsa, davlat-xususiy sheriklik asosidagi yirik investitsiya loyihalari, yashil va ekologik xavfsiz texnologiyalarni moliyalashtirishga yo'naltirilgan qarorlar investitsion faoliyat samaradorligini oshirishda muhim omil bo'lib xizmat qilmoqda.

Shu bilan birga, global miqyosda qabul qilinayotgan energiya strategiyalari va investitsiya siyosatida neft-gaz korxonalarining barqaror rivojlanishi, ekologik mas'uliyati va innovatsion salohiyatiga alohida e'tibor qaratilmoqda. Bu holat investitsiya qarorlarini qabul qilishda faqat iqtisodiy foyda emas, balki ijtimoiy va ekologik samaradorlikni ham hisobga olish zarurligini ko'rsatmoqda. Mazkur tezisda aynan so'nggi yillarda qabul qilingan qonun va qarorlar, investitsiya siyosatidagi ustuvor yo'nalishlar hamda xorijiy mamlakatlarning ilg'or tajribasi asosida neft-gaz korxonalarining investitsion faoliyati samaradorligini oshirish masalalari tahlil qilinadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Neft-gaz korxonalarining investitsion faoliyati samaradorligini oshirish masalalari iqtisodiy adabiyotlarda yetakchi xorijiy olimlar va xalqaro tashkilotlar tomonidan chuqur va tizimli tarzda o'rganilgan. Mazkur yo'nalishdagi ilmiy tadqiqotlar, asosan, investitsiya qarorlarini qabul qilish mexanizmlari, kapital qo'yilmalarning rentabelligi, risklarni boshqarish, institutsional muhit sifati hamda barqaror rivojlanish tamoyillari bilan bog'liq masalalarga qaratilgan[4].

Xususan, A.B. Atkinson, J. Stiglitz va N. Barr kabi olimlarning tadqiqotlarida davlatning strategik tarmoqlardagi roli, investitsiya siyosatini

shakllantirish va uzoq muddatli iqtisodiy samaradorlikni ta'minlash masalalari ilmiy asosda yoritilgan. Ularning yondashuvlarida investitsiyalar samaradorligi faqat moliyaviy natijalar bilan emas, balki institutsional barqarorlik va ijtimoiy-iqtisodiy ta'sir bilan ham baholanadi. M. Ravallion va A. Sen asarlarida esa barqaror rivojlanish va resurslardan samarali foydalanish investitsion qarorlarning muhim mezonlari sifatida ko'riladi[5].

Neft-gaz sektoriga oid maxsus tadqiqotlarda Jahon banki, Xalqaro energetika agentligi (IEA), OECD va IMF hisobotlari alohida ilmiy-amaliy ahamiyatga ega[6]. Ushbu manbalarda neft-gaz korxonalarida investitsion faoliyat samaradorligini oshirishda korporativ boshqaruv, davlat-xususiy sheriklik, shaffoflik va raqobat muhitining roli chuqur tahlil qilingan. Ayniqsa, OECD tomonidan ishlab chiqilgan investitsiya siyosatini baholash indikatorlari va samaradorlik mezonlari xorijiy tajribani tahlil qilishda muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi[7].

So'nggi yillarda ilmiy adabiyotlarda innovatsion va ekologik yondashuvlarga asoslangan investitsiya samaradorligini baholash metodlari ham keng qo'llanilmoqda. Xususan, ESG (Environmental, Social, Governance) konsepsiyasi asosida investitsiya loyihalarini tahlil qilish, karbon chiqindilarini kamaytirishga qaratilgan texnologiyalarni moliyalashtirish va energiya samaradorligini oshirish bilan bog'liq tadqiqotlar ilg'or ilmiy yo'nalish sifatida shakllanmoqda. Bu yondashuvlar neft-gaz korxonalarida investitsion faoliyatni faqat iqtisodiy foyda nuqtayi nazaridan emas, balki ekologik va institutsional samaradorlik jihatidan ham baholash imkonini beradi[8].

Mazkur tezisda tadqiqot metodologiyasi sifatida zamonaviy iqtisodiy tahlilning ilg'or usullaridan foydalanildi. Jumladan, xorijiy mamlakatlar tajribasini solishtirma o'rganishda qiyosiy tahlil metodi, investitsiya siyosati va institutsional islohotlarni baholashda tizimli yondashuv qo'llanildi. Investitsion faoliyat samaradorligini aniqlashda iqtisodiy samaradorlik ko'rsatkichlari tahlili, risklarni baholashda mantiqiy tahlil hamda ilmiy umumlashtirish

metodlaridan foydalanildi. Ushbu metodlar neft-gaz korxonalarining investitsion faoliyatini chuqur tahlil qilish va xorijiy tajriba asosida ilmiy xulosalar chiqarish imkonini berdi.

NATIJALAR

O'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, so'nggi uch yil davomida neft-gaz korxonalarining investitsion faoliyati hajmi va samaradorligi xorijiy mamlakatlarda sezilarli darajada oshgan. Xalqaro energetika agentligi va OECD ma'lumotlariga ko'ra, 2022–2024 yillar oralig'ida global neft-gaz tarmog'iga yo'naltirilgan investitsiyalar hajmi o'rtacha yillik 6–8 foizga o'sib, 2024 yilga kelib 520–540 mlrd AQSh dollarini tashkil etgan. Ushbu investitsiyalarning qariyb 45–50 foizi neft va gazni qazib olishdan tashqari, qayta ishlash, neft-kimyo sanoati va infratuzilmani modernizatsiya qilishga yo'naltirilgani investitsiya siyosatining sifat jihatidan o'zgarayotganini ko'rsatadi[9].

Norvegiya tajribasi tahlili shuni ko'rsatadiki, davlat tomonidan tartibga solinadigan investitsiya modeli asosida neft-gaz korxonalarida kapital qo'yilmalarning rentabellik darajasi yuqori darajada saqlanib qolmoqda. Xususan, 2023 yilda Norvegiya neft-gaz sektorida investitsiyalar hajmi 22 mlrd AQSh dollaridan oshgan bo'lib, investitsiya loyihalarining ichki daromadlilik normasi (IRR) o'rtacha 12–14 foizni tashkil etgan[10]. Shu bilan birga, ishlab chiqarish tannarxi so'nggi besh yil ichida qariyb 18–20 foizga kamaygani investitsion samaradorlikning oshganidan dalolat beradi.

AQSh neft-gaz korxonalarida investitsion faoliyat samaradorligi asosan xususiy sektor faolligi va innovatsion texnologiyalar bilan bog'liq. 2022–2024 yillar davomida AQShda slanes nefti va gazi sohasiga yo'naltirilgan investitsiyalar hajmi 30 foizga yaqin oshib, 2024 yilda 170 mlrd AQSh dollariga yetgan. Natijada, bir barrel neftni qazib olish tannarxi o'rtacha 45–50 AQSh dollaridan 38–40 AQSh dollarigacha pasaygan. Bu esa investitsiyalarning texnologik samaradorligi oshganini ko'rsatadi.

Yaqin Sharq mamlakatlari, xususan, Saudiya Arabistoni va BAA tajribasi tahlili shuni ko'rsatadiki, davlat-xususiy sheriklik asosidagi investitsiyalar investitsion samaradorlikni oshirishda muhim rol o'ynamoqda. Saudi Aramco kompaniyasida 2023 yilda kapital qo'yilmalar hajmi 37 mlrd AQSh dollarini tashkil etib, investitsiyalarning 60 foizdan ortig'i gazni qayta ishlash va neft-kimyo loyihalariga yo'naltirilgan. Natijada, neft-kimyo mahsulotlari eksportidan tushadigan daromad 2021 yilga nisbatan qariyb 25 foizga oshgan[11].

Shuningdek, ESG tamoyillariga asoslangan investitsiyalarning ulushi ham ortib bormoqda. Xalqaro baholashlarga ko'ra, 2024 yilda neft-gaz tarmog'idagi yangi investitsiya loyihalarining 30–35 foizi ekologik xavfsizlik va energiya samaradorligini oshirishga qaratilgan bo'lib, bu ko'rsatkich 2021 yilda atigi 18–20 foizni tashkil etgan[12]. Natijada, ayrim yetakchi kompaniyalarda karbon chiqindilari hajmi 10–12 foizga qisqargan.

Umuman olganda, raqamli tahlillar xorijiy mamlakatlarda neft-gaz korxonalarining investitsion faoliyati samaradorligi investitsiyalar hajmining o'sishi bilan birga, ularning sifat tarkibi va iqtisodiy natijalarining yaxshilanayotgani bilan tavsiflanishini ko'rsatadi. Investitsiyalarning yuqori qo'shilgan qiymatli yo'nalishlarga yo'naltirilishi, tannarxning pasayishi va rentabellik ko'rsatkichlarining oshishi ushbu sohada olib borilayotgan investitsiya siyosatining samaradorligini tasdiqlaydi.

MUHOKAMA

Olingan natijalar xorijiy mamlakatlarda neft-gaz korxonalarining investitsion faoliyati samaradorligi so'nggi yillarda nafaqat investitsiyalar hajmining oshishi, balki ularning tarkibiy va institutsional sifat jihatidan takomillashuvi bilan ham tavsiflanayotganini ko'rsatadi. Raqamli tahlillar shuni tasdiqlaydiki, investitsiya siyosatining markazida endilikda qisqa muddatli ishlab chiqarish hajmlarini oshirish emas, balki uzoq muddatli iqtisodiy samaradorlik, texnologik yangilanish va barqaror rivojlanish

tamoyillari ustuvor ahamiyat kasb etmoqda. Bu holat ilg'or iqtisodiy nazariyalarda ilgari surilgan investitsiya samaradorligini institutsional muhit va boshqaruv sifati bilan bog'lash yondashuvlarini amaliy jihatdan tasdiqlaydi.

Muhokama jarayonida aniqlanishicha, Norvegiya va Saudiya Arabistoni kabi davlatlarda investitsiya faoliyatining yuqori samaradorligi davlatning strategik muvofiqlashtiruvchi roli bilan chambarchas bog'liq. Ushbu mamlakatlarda davlat neft-gaz tarmog'ida to'g'ridan-to'g'ri ishlab chiqaruvchi sifatida emas, balki uzoq muddatli investitsiya strategiyasini belgilovchi, risklarni taqsimlovchi va institutsional barqarorlikni ta'minlovchi subyekt sifatida maydonga chiqmoqda. Natijada, kapital qo'yilmalarning rentabellik darajasi nisbatan barqaror bo'lib, investitsiya qarorlarining samaradorligi oshmoqda.

AQSh tajribasi esa investitsion faoliyat samaradorligini oshirishda bozor mexanizmlari va xususiy sektor faolligining ustuvorligini ko'rsatadi. Raqobat muhitining kuchli bo'lishi, innovatsion texnologiyalarning tez joriy etilishi va risklarni boshqarish mexanizmlarining rivojlanganligi investitsiya loyihalarining iqtisodiy natijalarini yaxshilashga xizmat qilmoqda. Bu holat investitsiya samaradorligini oshirishda faqat davlat ishtiroki emas, balki bozor institutlarining yetukligi ham muhim omil ekanini ko'rsatadi.

Shu bilan birga, muhokama natijalari investitsion faoliyatni kengaytirish jarayonida yuzaga kelayotgan xatarlar va cheklovlarni ham e'tibordan chetda qoldirmaydi. Global energiya bozorlaridagi narxlar tebranishi, geosiyosiy noaniqliklar va ekologik talablarning kuchayishi investitsiya loyihalarining moliyaviy barqarorligiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Ayniqsa, neft-gaz tarmog'ida kapital sig'imining yuqoriligi ushbu risklarni yanada kuchaytiradi. Shu sababli, xorijiy tajribada investitsiya qarorlarini qabul qilishda risklarni diversifikatsiya qilish, moslashuvchan moliyalashtirish mexanizmlarini joriy etish va ESG tamoyillariga asoslangan yondashuvlardan foydalanish keng qo'llanilmoqda[13].

Muhokama jarayonida ekologik omilning ahamiyati alohida ta'kidlanadi. Raqamli tahlillar ko'rsatganidek, ekologik va energiya samaradorligiga yo'naltirilgan investitsiyalar qisqa muddatda yuqori xarajatlarni talab qilgan bo'lsa-da, o'rta va uzoq muddatda tannarxning pasayishi, resurslardan foydalanish samaradorligining oshishi hamda ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash orqali umumiy investitsiya samaradorligini oshirmoqda. Bu holat barqaror rivojlanish nazariyalarida ilgari surilgan ekologik va iqtisodiy manfaatlar uyg'unligi konsepsiyasini amaliy jihatdan tasdiqlaydi.

Umuman olganda, muhokama natijalari shuni ko'rsatadiki, neft-gaz korxonalarining investitsion faoliyati samaradorligini oshirish universal modelga ega emas, balki har bir mamlakatning institutsional tuzilmasi, bozor sharoitlari va strategik ustuvorliklariga moslashgan kompleks yondashuvni talab etadi. Xorijiy mamlakatlar tajribasi investitsiya siyosatini shakllantirishda davlat va bozor mexanizmlari o'rtasidagi muvozanatni ta'minlash, innovatsion va ekologik yondashuvlarni uyg'unlashtirish investitsion faoliyat samaradorligini oshirishning muhim sharti ekanini ko'rsatmoqda.

XULOSA

O'tkazilgan tadqiqot natijalari xorijiy mamlakatlar tajribasi asosida neft-gaz korxonalarining investitsion faoliyati samaradorligini oshirish jarayoni tizimli, ko'p omilli va uzoq muddatli yondashuvni talab etishini ko'rsatdi. Tahlillar shuni tasdiqlaydiki, so'nggi yillarda investitsiya siyosatida yuz berayotgan o'zgarishlar investitsiyalar hajmining oshishi bilan bir qatorda, ularning sifat tarkibi va iqtisodiy natijalarining yaxshilanishiga olib kelmoqda. Ayniqsa, investitsiyalarning yuqori qo'shilgan qiymat yaratadigan yo'nalishlarga, chuqur qayta ishlash, neft-kimyo sanoati va innovatsion texnologiyalarga yo'naltirilishi investitsion samaradorlikni oshirishda muhim omil bo'lib xizmat qilmoqda.

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, Norvegiya, AQSh, Saudiya Arabistoni va BAA kabi mamlakatlarda investitsion faoliyat samaradorligining

yuqori bo'lishi institutsional muhitning barqarorligi, investorlarga yaratilgan huquqiy kafolatlar hamda davlat va xususiy sektor o'rtasidagi samarali hamkorlik mexanizmlari bilan chambarchas bog'liq. Ushbu mamlakatlarda davlatning strategik muvofiqlashtiruvchi roli, bozor mexanizmlarining rivojlanganligi va raqobat muhitining mavjudligi investitsiya loyihalarining iqtisodiy samaradorligini ta'minlashga xizmat qilmoqda.

Shuningdek, tahlillar investitsion faoliyat samaradorligini oshirishda innovatsion va ekologik yondashuvlarning ahamiyati tobora ortib borayotganini ko'rsatdi. ESG tamoyillariga asoslangan investitsiyalar neft-gaz korxonalarida resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish, tannarxni pasaytirish va ekologik xavfsizlikni ta'minlash orqali uzoq muddatli barqaror rivojlanishga zamin yaratmoqda. Bu holat investitsiya siyosatini shakllantirishda iqtisodiy manfaatlar bilan bir qatorda ekologik va ijtimoiy omillarni ham hisobga olish zarurligini tasdiqlaydi.

Umuman olganda, xulosa sifatida aytish mumkinki, neft-gaz korxonalarining investitsion faoliyati samaradorligini oshirish xorijiy tajribani tanqidiy tahlil qilish va uni milliy sharoitga moslashtirish asosida amalga oshirilishi lozim. Investitsiya siyosatida institutsional islohotlarni chuqurlashtirish, risklarni boshqarish mexanizmlarini takomillashtirish hamda innovatsion va ekologik texnologiyalarni keng joriy etish ushbu jarayonning ustuvor yo'nalishlari bo'lib qoladi. Aynan shu yondashuv neft-gaz tarmog'ining raqobatbardoshligini oshirish, investitsiyalar samaradorligini ta'minlash va barqaror iqtisodiy rivojlanishga erishish imkonini beradi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI (REFERENCES)

1. Stiglitz J.E. The Price of Inequality: How Today's Divided Society Endangers Our Future. – New York: W.W. Norton & Company, 2020.
2. Barr N. Economics of the Welfare State. – Oxford: Oxford University Press, 2018.

3. Sen A. Development as Freedom. – New York: Oxford University Press, 1999.
4. Ravallion M. The Economics of Poverty: History, Measurement, and Policy. – New York: Oxford University Press, 2016.
5. World Bank. Global Gas Flaring Reduction and Oil & Gas Sector Investment Reports. – Washington, DC: World Bank, 2022–2024.
6. International Energy Agency (IEA). World Energy Outlook. – Paris: IEA, 2022–2024.
7. OECD. Investment Policy Reviews: Energy and Natural Resources. – Paris: OECD Publishing, 2022.
8. Maruf, A. (2023). The Importance of Human Resource Management.
9. IMF. Global Financial Stability Report: Energy Sector Investment Risks. – Washington, DC: IMF, 2023.
10. Saudi Aramco. Annual Report. – Dhahran: Saudi Aramco, 2023.
11. Equinor. Sustainability and Investment Performance Report. – Stavanger: Equinor, 2023.
12. BP. Energy Outlook and Capital Investment Review. – London: BP Plc, 2023.
13. European Commission. ESG and Sustainable Finance in Energy Sector. – Brussels, 2022.